

Ebben a vonatkozásban a reader-response criticism nem különbözik a formalista elmélettől, amellyel szembehelyezkedik, vagy az irodalom bármely más kortársi megközelítésétől. Csak arról van szó, hogy az irodalmi jelentést nem egy olyan szótárt használva érik el, amely formalista, nyelvészeti, műfaj- vagy mítoszelméleten alapul. Az olvasáselmélet hívei olyan értelmező rendszerekhez folyamodtak, amelyek a szellemi tevékenység különböző típusait írják le (Iser Gestaltváltásai, Fish döntései és revíziói, Stephen Booth vándorlásai a koherenciarendszerek között, Norman Holland megegyező témákat reprodukáló eljárása). A jelentés helye egyszerűen áttevődött a szövegtől az olvasóhoz.” (I. h. 205. k. o.)

Ha nemcsak az angolszász hagyományt vesszük figyelembe (a New Criticism interpretatív örökségének rendkívüli erejét), akkor persze eszünkbe idézhetünk olyan modern irodalomelméleteket, amelyeknek referenciális kerete nem az irodalom reszpublikája, és célja nem az értelmező reflexió, hanem a – történetesen forradalmak vagy diktatúrák által elvárt – magatartás és cselekvés. Mégis, egyetértek Tompkinszal abban, hogy a modern irodalomfelfogás uralkodó irodalomelméleti diskurzusa az interpretáció, amelyből az olvasásfordulat és a hatvanas évek Susan Sontagtól származó jelszava – AGAINST INTERPRETATION – nem vezetett ki. Ezt vizsgálom majd meg tanulmányom második részében. Más kérdés (Tompkins elemzésével szemben nem osztom perspektíváját), hogy egyáltalában ki lehet-e lépni a modernitás Hegel által leírt interpretációs kényszeréből, meg lehet-e szabadulni (és kívánatos-e megszabadulni) Nietzsche kritikásától.

Ivan Soll*

POSZTMODERN POSZTULÁTUMOK

Barabás András fordítása

*„A halálomról költött hír erősen túlzó.”
(Mark Twain [Samuel Clemens])*

A posztmodern ígérete

Az utóbbi néhány évtizedben a szellemtudományok – a filozófia, az irodalomtörténet és -elmélet, a történelem, a művészettörténet – meggyökeresedett előfeltevéseit és módszereit radikálisan kikezdte az elméletek és módszerek újabb csoportja, melyet közönségesen „posztstrukturalizmus”, „posztmodern(izmus)” vagy „dekonstrukció” névvel illetnek.¹

Tekintsük át először azt a néhány általánosan elfogadott, szerény igényű, látszólag problémamentes, mégis alapvető gondolatot, melyeket az újabb tézisek megkérdőjeleztek.

(1) *Az értelmezés objektív jellege.* Legalább bizonyos határig lehetséges az irodalmi és filozófiai szövegek, a történelmi folyamatok és a nem irodalmi műalkotások objektív és igaz értelmezése.

* A szerző a madisoni University of Wisconsin filozófiaprofesszora.

(2) *A nyelv referenciális funkciója.* A nyelv – több-kevesebb sikerrel – leírja a rajta kívül levő valóságot, vagy legalábbis utal rá.

(3) *A szövegek (és más műalkotások) szerzői.* A műalkotás, az irodalom, a filozófia egyes személyek munkája. Az alkotók maguk felelnek műveikért, s alkotói szándékuk legalább az egyik lényeges szempontja műveik jelentésének és értelmezésének.

A posztstrukturalisták körében meglehetősen divatosá vált e három régi közhely elutasítása és a következő antitézisek megfogalmazása.

(1a) *Az értelmezés nem objektív.* Azt hittük, elérhetjük vagy legalább megközelíthetjük a szövegek és más műalkotások értelmezésének objektivitását – ez azonban teljességgel lehetetlen, ennél fogva fölösleges igyekezni.

(2a) *A nyelv nem referenciális.* A nyelvnek nincs (illetve: nincs lényeges) referenciális, azaz a valóságra utaló funkciója. Tehát nem idézi fel és nem írja le az önmagán kívül létező valóságot; s erre nem is képes. Mi több, bármiféle, a fogalmainktól vagy a leírástól független valóság feltételezése következetlenségekhez vezet.

(3a) *„A szerző (művész) halála.”* A szöveget, műalkotást nem úgy kell megközelíteni, mintha egyetlen szerző vagy művész tudatos tevékenységének a gyümölcse volna.

Szellemi tevékenységünk hagyományos kereteinek ezt a radikális kritikáját széles körben elfogadták a humaniorák művelői és – kisebb mértékben – egyes társadalomtudományok is. Az új, meglepő állításokat gyakran úgy védik meg, hogy filozófusok, nyelvészek és pszichológusok elméleteire hivatkoznak. Mivel a „posztmodern” és a „dekonstrukció” sok epigonja sajnálatos módon járatlan azokban a tudományágakban, melyek – véleményük szerint – megteremtik az új szellemi áramlat elméleti és gyakorlati alapvetését, emiatt gyakran alapos kritikai megfontolások nélkül fogadják el az alapító atyák érveit. Így fordulhat elő, hogy súlyos következményekkel járó, igen csak megkérdőjelezhető álláspontokat rendszeresen úgy kürtölnek szét, mintha érvényességük egyszer s mindenkorra be lenne bizonyítva.

A dekonstrukció és a posztstrukturalizmus francia ajkú alapítóinak (Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Derrida, Giles Deleuze, Paul de Man stb.) mindent félresöpör s gyakran mellbevágó jelszavait és téziseit elképesztő monotonniával idézik az aktuális posztstrukturalista *gyakorlat* igazolására – mintha a posztmodern *elveket* már igazolták volna. A nagy hatású elődök: a filozófus Friedrich Nietzsche és Martin Heidegger, az elméleti nyelvész Ferdinand de Saussure, a pszichoanalízis megteremtője, Sigmund Freud, továbbá írók és költők: Mallarmé, Valéry és Proust posztmodern olvasatait is lelkesen citálják, sokszor anélkül, hogy megvizsgálnák, pontosak-e az értelmezések, helyállók-e a felszínre került vélemények.

Ha a posztstrukturalista téziseket és a dekonstrukció olvasatait perdöntő érvekkel támogatták volna meg, ami a további vitát indokolatlanná tenné, akkor semmi meglepőt vagy megkérdőjelezendőt nem találnánk ebben az eljárásban. A kéz alatt beszerzett posztstrukturalista ideológiához való széles körű és kritikátlan ragaszkodás azonban azért meglepő, sőt zavarbaejtő, mert épp az ideológia alapjai nem tűnnek megbízhatónak. Azok az előszeretettel idézett elsődleges szövegek, melyeket a posztstrukturalista eszmék alapvetésének tekintenek, feltűnő módon nélkülözik a perdöntő, sőt az elégséges érvelést is. Mi több: ezek az eszmék annyira radikális módon indítanak támadást a józan ész és a hétköznapi gyakorlat ellen, hogy hiteltelen volna azt hirdetni: e kijelentések olyanira nyílvánvalók, hogy nincs szükségük alapos érvelésre.

F. H. Bradley cambridge-i filozófus egyszer így tréfálkozott az efféle elméletgyártásról: „*öszönös vélekedéseinkre megtalált hibás magyarázatok sora*”.² Nem nehéz észreven-

ni, hogyan sodródik valaki ehhez a szemlélethez. A széles körben, erős meggyőződéssel elfogadott nézetekre kár érveket pazarolni (még jó érveket is fölösleges); a közhely dicsőítése a szellemi életben jó esetben másodlagos jelentőségű, sőt egyenesen frivolnak számít.

A posztstrukturalizmust semmi esetre sem lehet a nyilvánvaló dolgok minuciózus, cizellált kidolgozásával vádolni. Inkább a közhely dicsőítésének ellenpólusaként tartathatjuk számon. Lehet, hogy indokolatlannak tűnik, ha magyarázatot keresünk vélekedéseinkre, az azonban nagyon fontos, hogy érvekkel, még hozzá jó érvekkel indokoljuk meg, mi az, amit *nem* gondolunk, amit tévesnek tartunk. Az pedig már egyenesen kötelező volna, hogy elsőrangú érvek támasszák alá azt a radikális elutasítást, amellyel a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció söpri le az asztról a világról alkotott, nagyon széles körben elfogadott és mélyen beágyazódott felfogásunkat. Mi magyarázza hát, hogy manapság ezek a – hétköznapi gondolkodásunknak ellentmondó – posztstrukturalista álláspontok ennyire könnyen válnak közkinccsé, miközben a nézetrendszeret megtámogató érvek enyhén szólva erőtlenekek (sőt gyakran a nézetek pontos jelentése és tartalma sem világos)? Miért fogadnak ekkora lelkesedéssel néhány lazán körvonalazott és gyengén megtámogatott gondolatot?

Furcsa, de valószínűleg éppen a posztmodern doktrína radikális eretneksége, a hétköznapi felfogással és gyakorlattal való éles szembenállása okozza kritikátlan, feltétel nélküli elfogadását. Nem csoda, hiszen a legnagyobb megvilágosodás rendszerint az eretnekségtől, a bevett és alapvető nézetek kerek perec elutasításától várható. Márpedig nemcsak a pénzügyi, hanem a szellemi életben is csábító megütni a főnyereményt. Hajlandók vagyunk érte kockára tenni vagyonunkat, függetlenül attól, mennyire soványka esélyt játszunk is meg.

Ha fel akarjuk világosítani embertársainkat, és új gondolatok elfogadására akarjuk rávenni őket, akkor nem elég, hogy a mi oldalunkon áll az igazság. Többre van szükség: meg kell mutatnunk, hogy az a bizonyos igazság eddig is ott lappangott, csak nem ismertük fel, majd ki kell javítanunk a régóta rögződött hibákat, el kell oszlatnunk a sötétséget. Az újdonságnak rendszerint a felvilágosítás az egyik funkciója. De mi lesz szellemi tevékenységünk másik fontos részével, amellyel a közkezen forgó vélekedések és a gyakorlat jogosultságát vizsgáljuk?

Aki kizárólag a szellemi életben elterjedt nézetek és a gyakorlat egyszerű megdöntésére helyezi a hangsúlyt – márpedig a „dekonstrukció”, a „posztmodern” és a „posztstrukturalizmus” így jár el –, az figyelmen kívül hagyja és elködösíti a létező struktúrák megvilágításának fontosságát; anélkül, hogy *szükségképpen* elutasítaná őket.

Ha a felvilágosító küzdelemnek az a célja, hogy eddig ismeretlen tudáshoz jussunk (márpedig szemmel láthatóan ez a célja), akkor természetes dolog, hogy inkább az eretnekség, semmint az ortodoxia felé indulunk el. Inkább radikálisan elutasítjuk a közvélekedést, hogysen a *status quo* védelmezőjeként lépünk fel, függetlenül attól, mennyire újszerű, eredeti és jogos a közvélekedés. A felvilágosítás friss lendülete megköveteli, hogy a vélemények *változzanak*. Ennyiben különbözik az igazság (vagy a jó) keresésétől, ahol ez nem követelmény. A folyamatos felvilágosodás egyszerűen nem tűri az állóvizet, a változatlan vélemények *status quo*-jának fennmaradását. A felvilágosító küzdelem gyakran válik radikalizáló erővé, amikor azzal a gondolattal társul, mely szerint a felvilágosodás fokmérője a közvélekedés elutasítása vagy megerősödése. Ez pedig nem egyszerűen attól függ, hány gondolatot, véleményt vetünk el, hanem attól, mennyire volt alapvető a szemétdombra került eszme szerepe hétköznapi gondolko-

dásunkban. A „posztstrukturalizmus”, a „dekonstrukció” és a „posztmodern” gondolkodás mágneseles vonzásának fő oka az, hogy megígéri: radikálisan megszabadít leg-alapvetőbb gondolataink béklyójától.

A világ halála

Az említett ígéret húzódik meg ama hagyományos gondolat dekonstrukciójának, lebontásának hátterében is, mely kimondja: a valóság fogalmainktól és leírásunktól függetlenül is létezik, s erről a valóságról képesek vagyunk többé-kevésbé hiteles fogalmakat alkotni és nagyjából hiteles beszámolókat adni. Az objektív valóság létezésébe vetett hit az alapvető előfeltétele és igazolása annak, hogy szüntelenül a világ jobb megértésére törekszünk. Az objektív valóság egyre pontosabb megközelítésének eszméje legalább két különböző módon vált a posztstrukturalisták kedvenc céltáblájává.

Először is azt állították, nem lehet igazságot tenni a valóság felfogásának különböző, egymástól eltérő és egymással versengő változatai között. Mindegyiket sajátos „perspektívának” tekintik, amely a saját korlátai között cáfolhatatlanul érvényes. Sokan Nietzscht tartják e „perspektivizmus” atyjának.

Másodszor – még radikálisabban támadva a hagyományt – kétségbe vonták az objektív valóság létezését. Vagyis kijelentették: nincs valóság azon kívül, amit felfogunk; továbbá nincs a fogalmaink és a leírásunk előtt, illetve azoktól függetlenül létező valóság. Eszerint a valóság a róla szóló fogalmakkal és kijelentésekkel együtt jön létre, ennél fogva kizárólag a nyelv és a gondolkodás keretein, szerkezetein belül létezik. E gondolat egyik legtömörebb – és leggyakrabban idézett – megfogalmazása Jacques Derridától származik: „*a szövegen kívül nincs semmi*” („*Il n'y a pas de dehors texte*”).³ Ezek szerint a gondolatoktól és a nyelvtől független, autonóm valóság nem lehet sem a vizsgálódás és értelmezés jogos tárgya, sem az egymással versengő gondolatok értékelésének mércéje.

Mivel az autonóm valóság eszméjének elutasítása – avagy „dekonstrukciója” – meg-ingatja az objektív tudás megszerezhetőségébe vetett hitünket, azt is gondolhatnánk: ez a nézet semmiképp sem lehet túl vonzó. Létezik egyébként e posztmodern doktrínának egy meglehetősen közismert filozófiai előfutára. A XVIII. század végén Immanuel Kant hasonló (bár korántsem azonos) módon tagadta a valóság mint valóban létező „*magánvaló*” metafizikai megismerésének lehetőségét, vagyis azt, hogy képesek lennénk torzításmentes – a valóság érzékelésekor és felfogásakor megszokott adatrendező tevékenységünk torzításaitól független – megismerésre. A Kant-féle „*tiszta ész kritikája*” komoly ellenkritikát váltott ki azokból, akik mindenáron meg szerették volna védelmezni a filozófia és a többi tudomány hagyományos törekvését: hogy olyanok ismerjük meg a világot, amilyen az valójában.⁴ A XIX. század elejének német filozófusai, például Hegel, Fichte, Schelling – sőt még Schopenhauer is – különböző módon, de mind azért harcoltak, hogy áttörjék a megismerés Kant által rájuk kényszerített határait, ugyanis emberi méltóságunknak éppen a feltételezett szellemi képességeinken alapuló része forgott kockán. Hiába övezte általános elismerés Kantot azért, hogy súlyos érvekkel ingatta meg e képességünkről alkotott hagyományos felfogásunkat, sokan mindent megtettek, hogy védekezzenek a kanti kritika ellen, illetve hogy megszilárdítsák a tapasztalat és a tudás azon területeit, melyeket Kant hatékony pre-posztmodern dekonstrukciója érintetlenül hagyott.

Vajon mi az oka annak, hogy az emberi megismerés képességét megkérdőjelező kanti támadás posztmodern felújítása ennyire széles körű lelkesedésre talált, s nem

olyan kritikus ellenállásra, mint az elődje? Különösen zavarbaejtő, hogy mennyire zajos hozsanna övezi a (mindenféle) ész új, kevésbé átfogó és sokkal erőtlenebb érvekkel megtámogatott posztstrukturalista kritikáját. Anélkül, hogy megpróbálnánk kihüvelyezni, milyen összetett történeti okai vannak e feltűnő ellentmondásnak, tegyük inkább fel egy előzetes kérdést: Lehetséges, hogy valamiféle izgató vonzerő rejtőzik abban az egyébként nagyon is nyugtalanító kijelentésben, mely szerint az objektív tudásra való törekvésünk eleve kudarcra van ítélve? Ez a vonzerő okozná, hogy erős érvek hiányában is olyan sokan akarnak hinni benne?⁵

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy amikor a posztstrukturalisták azt állítják: objektív tudás nem létezik, és e tudás keresése téves elképzelésen alapuló, meddő tevékenység, akkor leveszik a vállunkról annak a felelősségét, hogy szívós munkával szerezzük meg a tudást a külső, autonóm valóságról, amely – bár vonakodva – felfedi arcát, ha kitaratóan kutatjuk. Amennyiben a posztstrukturalistáknak van igazuk, akkor ezentúl fölösleges izgatnunk magunkat amiatt, hogy meggyőződésünk objektív mércével mérve helyes-e vagy sem. Meglehet, éppen azért ünneplik oly sokan az objektív tudás és az autonóm valóság eszméinek posztmodern dekonstrukcióját, mert ezzel elvethetik a hagyományos intellektuális kötöttségek, köteleességek és feladatok gondját. S épp ez: az ígért felszabadulás olyan vonzó a tudatos személy „szubjektív” gondolati és nyelvi struktúráitól függetlenül létező „objektív valóság” dekonstrukciójában. A kritikai aggályoktól való gyors megszabadulás mámorában nyilván ünnepron-tás (sőt céltalan vállalkozás) kritikai aggályokat megfogalmazni e felszabadító doktrína hitelességéről.

A metafizikától a hermeneutikáig és vissza – szöveg az egész világ

Amikor a posztmodern a nyelv és a gondolkodás előtt létező valóság eszméjét támadja, mintha mindenféle objektív vizsgálódás alapját vonná kétségbe; a legnagyobb hatást azonban a szövegek és más műalkotások értelmezésének elméletére és gyakorlatára tette. Az alkotásokkal kapcsolatban az autonóm valóság gondolatának dekonstrukciója óhatatlanul is erősíti azt az elképzelést, hogy a szövegek s más műalkotások interpretátora szabadon fogadhat el – sőt el is kell fogadnia – többféle lehetséges értelmezést, s nem szükséges egyetlen érvényeset találnia, amely kiütné a nyeregből a többi versengő felfogást. Ha nincs olyan szöveg, amely a rajta kívül áll, tőle független valóságra utal (hanem, miközben beszél róla, a szöveg maga épít fel egy valóságot), akkor emez állításnak érvényesnek kell lennie az értelmezést végző szövegre, illetve annak tárgyára, az „elsődleges”, vagyis értelmezett szövegre mint valóságra is. Amennyiben az értelmezett szöveg csak az értelmező szöveg születésével léphet színre, s csak az utóbbin belül létezhet (mint értelmezés), akkor az értelmezésnek nem lehet célja egy eleve meglévő szöveg fölötti ítéletkezés – ezt a szöveget ugyanis neki magának kell megteremténie.

Míg az objektív valóság fogalmának posztstrukturalista dekonstrukciója (továbbá a pluralisztikus szemlélet vele járó kultusza) mellett elsősorban szövegek és értelmezésük viszonyával érvelnek, az új eszme ennél nagyobb szerepre tart igényt – mindenestre nagyobbra, mint amilyen szűk keretek között szokták meghatározni. A posztstrukturalisták a „szöveg” fogalmát meglepően széles értelemben használják; először a nyelvtől független műalkotásokra terjesztették ki, később, radikális módon, már az egész világra. Szöveg az egész világ, mondják, és értelmező benne minden férfi és nő.⁶ Körben járnak: a tudásról és a világról tett megállapításokról átszökkennek a szövegek hermeneutikájára, majd vissza – s nem csupán általánosabb episztemológiai és meta-

fizikai teóriákkal támogatják meg a hermeneutikai elméletet, hanem – a többi tézisük igazolása érdekében – a szöveget minden néven nevezendő dolog paradigmájaként használják.

Az érvelésnek és a vizsgálódásnak léteznek elismerten körkörös módjai (például az adatok és a hipotézisek viszonylatában), a posztstrukturalistáknak ez a körben járása mégis gyanút ébreszt – különösen a hermeneutikától az általános világelméletek irányába tett ugrás. Elismerem, bizonyos szempontból a világ olyan, mint egy könyv, más szempontból nézve azonban szembetűnően más. Emiatt felettébb kétes értékű eljárásnak tűnik a világ természetéről tett megállapításokat az irodalmi szövegek természetére alapozni, vagy természeti jelenségeket olyan elméletekkel magyarázni, melyek eredetileg írott szövegekre vonatkoztak.

Az értelmezések pluralitását hirdető posztstrukturalista program azonban nemcsak a többperspektívájú episztemológiára, illetve az antirealista, metafizikaellenes metafizikára támaszkodik. Az „*értelmezések szabad játékának*” gondolata, amely fokozza „*a szöveg örömet*”, hogy Roland Barthes kifejezéseit használjuk, voltaképpen magában foglalja a pluralitásból fakadó állítólagos nagyobb szabadság- és örömerzét előrejelzését.⁷ És ez mintha független volna az episztemológiai és metafizikai megfontolásoktól. Lám, a posztstrukturalista gondolat megint csak a szabadság ígéretével csábít! De most már nemcsak azzal kecsegtet, hogy megszabadít a kínos kötelezettségektől és megszorításoktól, hanem sokféle új örömforrás felfedezését is megcsillantja. Nemcsak a „valamitől való szabadságot”, hanem a „valamihez való szabadságot” is megígéri. A sokféle szabadság és öröm ígéretének eme kisugárzása közben azonban elsikkad a mannárt termő nézetek ismeretelméleti igazolása. Minek vacakolni azzal, igazak-e az új gondolatok vagy sem, ha az ígéret szerint úgyis gazdagítják életünket és felszabadítanak?! Vannak, akiknek a szemében a szabadság és öröm ígérete lesöpri az asztról (vagy, enyhébben fogalmazva, fontosságban megelőzi) az igazsággal, bizonyítással, a világos és meggyőző kifejtéssel kapcsolatos intenzív igényt. S mivel a posztstrukturalizmus éppen ennek az igénynek a jogosságát kérdőjelezi meg, egyes posztstrukturalisták úgy látják, hogy az igazságot, a bizonyítást, a világos és meggyőző kifejtést nem kell elővenni az őket megkérdőjelező posztstrukturalista doktrína bírálatok vagy értékelések. Ezzel aztán a hagyományos ismeretelméleti aggályok nemcsak túlhaladottá, de irrelevánssá is minősítettnek.

A posztmodern kor új barbárjai

Az utóbb említett posztmodern ravaszság – miközben ügyesen és hatékonyan veszi elejét sok lehetséges bírálatnak – sajnos azt is megakadályozza (vagy legalábbis erősen megnehezíti), hogy értelmes párbeszéd jöhessen létre az új doktrína szószólói, illetve bírálói között. Azzal, hogy a posztmodernnek az efféle bírálatot *hors de combat* helyezik, voltaképpen bírálók és saját maguk kerülnek *hors de dialogue* pozícióba. Úgy zárják ki hagyományosanabb gondolkodó bírálóikat a posztmodern beszédmódból, hogy egyúttal – e beszédmódon belül – a bírálók megjegyzéseinek a legcsekélyebb jelentőségük sem lehet. Vagyis bírálóikat burkoltan *barbárokként* bélyegzik meg – a szó eredeti értelmében: olyan embereknek nyilvánítják őket, akik nem ismerik a posztmodernnek saját nyelvét. Miként az idegen csoporthoz tartozók oly sok meggondolatlan és kirekesztő osztályozása, ez is menthetetlenül különbözőnek látja a másikat, elmossa a különbségeket a többfajta másság között, és mindenféle kapcsolattartást ellenez „közünk” és „köztük”.

A posztstrukturalizmus beszédmódja természetesen nem a szokásos értelemben vett nyelv, hanem sajátos szó- és kifejezéskincsrel társuló, axiomatikusnak tekintett nézetek összessége – vagyis egyszerre több is, kevesebb is, mint egy igazi nyelv. Aki beszélni akarja, annak nem elég birtokolnia a nyelvtant és a szókincset, a nézeteket is a magáévá kell tennie. Következésképpen a kívülállókat nemcsak barbárnak, de pogánynak is tartják.

Kirekesztő nézetek esetén sohasem meglepő, hogy a saját nyelvet nem csupán egyiknek tekintik a sok hasonló között, hanem *a nyelvnek*, s azokat, akik nem tudják vagy nem akarják éppen ezt a nyelvet beszélni, a kommunikációból kizárt páriáknak gondolják. Nem kevésbé jellemző az az idevágó gondolat, hogy nem a mi dolgunk megtanulni a barbárok nyelvét, hanem az ő feladatuk, hogy megtanulják a miénket. Vagyis nem a posztstrukturalisták dolga, hogy érveket vonultassanak fel a szkeptikusok és engedetlenek meggyőzésére, hanem az utóbbiak feladata, hogy észrevegyék a posztstrukturalista álláspont erőnyeit s előnyeit, függetlenül attól, mennyire erőten érvek támogatják ezt az álláspontot. Amekkora súllyal esik tilalom alá az új nyelv nem ismerőivel folytatott kommunikáció, éppen annyira fenyeget a veszély, hogy a posztstrukturalizmus hívei ezoterikus doktrínává teszik gondolatrendszerüket, amely csakis a beavatottak számára érthető és meggyőző. Fontos, hogy a hívek ellenálljanak ennek a csábításnak.

A szerző halála

Annak a hagyományos felfogásnak a posztstrukturalista elutasítása, hogy a szövegeket egyes személyek (a szerzők) írják, akik jelentéssel ruházzák fel őket, az objektivitás és az autonóm valóság elleni, korábban már megtárgyalt támadásokból meríti az erejét. Ha valaki a hagyományos megközelítéssel próbálkozik, vagyis felteszi, hogy az értelmezendő szövegnek objektív természete és sajátos jelentése van, melyek megelőzik az értelmezést, s függetlenek az értelmező szándéktól – mindebből természetesen következik, hogy ez a sajátos és már meglevő jelentés a szöveg szerzőjétől származik. Ám ha a szöveg efféle felfogását elvetjük, és helyette a szöveg jelentését és valóságosságát mint az értelmezéssel létrejövőt és létezőt tekintjük, mindjárt kétségessé válik a szöveg jelentését az írójától eredeztetni. A szövegre ekkor mintha az olvasó vagy az értelmező ruházna jelentést. S mivel egy szöveget rendszerint többen is olvasnak, logikusan következik, hogy minden szövegnek számos érvényes olvasata, illetve értelmezése létezik. A szerző efféle háttérbe szorítása, annak tagadása, hogy ő határozza meg saját szövegének jelentését – ez az, amit posztmodern körökben (némi túlzással) „*a szerző halálaként*” szoktak emlegetni.⁸

Jóllehet a szerző halálának, illetve a szerzőség bizonyosfajta felfogásának posztstrukturalista doktrínája – tehát annak tagadása, hogy a szövegnek van létező szerzője, aki meghatározza annak jelentését – az objektív és autonóm valóság eszméjének „dekonstrukcióján” alapul, de máshonnan is kap támogatást. Feltűnően hasonló, alapvető jelentőségű álláspontot foglalt el a szerzőség és a szöveg jelentése dolgában az „Új Kritika”, amely elsősorban angol nyelvterületen hódított a XX. század közepén. Ugyanígy tagadta a szerző szerepét a szöveg jelentésének meghatározásában az új kritikusok által bevezetett „*intentional fallacy*”, a szerzői szándék téveszméjének fogalma, amely tévedésnek minősíti a szöveg jelentésének és a szerző szándékának azonosítását. William A. Wimsatt és Monroe Beardsley tanulmánya ezt már a címében jelezte.⁹

Wimsatt és Beardsley azt állítja, hogy a szerzői szándék nincs jelen az irodalmi műben, és ez nem is szükséges ahhoz, hogy a mű sikert érjen el. Nézetüknek számos gyen-

géje van. Amikor azt mondják, hogy a szerző szándékához a szöveg olvasója nem férhet hozzá, elmulasztanak egy fontos különbségtételt: összemossák azt a fontos, de téves állítást, hogy a szerző szándékai soha nem hozzáférhetők az olvasó számára, azzal az igaz, viszont semmitmondó állítással, hogy nem férhető hozzá mindig és mindegyik szándék. Wimsatt és Beardsley elsősorban arra a széles körben elfogadott, ám túlhaladott és nem védhető karteziánus nézetre támaszkodott, mely kimondja, hogy a szándékok és a szellemmel kapcsolatos egyéb jelenségek tökéletesen „*magánjellegűek*”, vagyis mások számára megközelíthetetlenek. Amikor Wimsatt és Beardsley a szerzői szándék és a mű sikere közötti állítólagos kapcsolatra fordítja a figyelmét, akkor mintha szem elől tévesztené a sokkal alapvetőbb kérdést, a szerző és a mű jelentése közötti összefüggést. S amikor a tanulmányírók a szerző és a mű jelentésének – mint a szerzői „szándék” kitüntetett esetének – viszonyáról beszélnek, a szándékot úgy kezelik, mintha teljes részletességgel kidolgozott, *tudatos*, már a mű megírása előtt meglévő tervről volna szó. A szándékoknak és működésüknek ez a reménytelenül naiv és korlátozott érvényű karikatúrája csak megkönnyítette a gondolatmenet cáfolatát a szerzői szándék, illetve a mű értelmezése és értékelése dolgában.

A szöveg jelentése, avagy: mit akart mondani a szerző?

Wimsatt és Beardsley tanulmányának – az érvelés súlyos hiányosságai ellenére – sikerült valamilyen közös húrt megpendítenie, és az írás hatalmas tekintélyre tett szert. Angol nyelvterületen a kritikaelmélet igen elterjedt dogmája lett, hogy a szöveg jelentésének megállapítása közben valóban hiba a szerzői szándéokra hivatkozni. Ennek részben az az oka – ez napnál világosabb –, hogy az értelmiség imádja a „nevesített” tévedéseket, akár valóságosak, akár nem. Az ilyen „tévedések” ugyanis megadják azt az örömet, hogy ellenfeleink nézeteit végérvényesen megsemmisíthessük – azon az alapon, hogy hibájukat már réges-rég felismerték, és becikkelyezték az emberi szellem ellen elkövetett bűnök törvénykönyvébe.

„– *Ha én használok egy szót – mondta Dingidungi –, akkor az azt jelenti, amit én akarok, sem többet, sem kevesebbet!*

– *Az a kérdés – hitetlenkedett Alice –, vajon engedelmesskednek-e a szavak.”*

(Lewis Carroll: ALICE TÜKÖRORSZÁGBAN.

Révbiró Tamás fordítása.)

Az „*intentional fallacy*” hirdetői számos érdekes gondolatot is felvetettek. Az első arra az esetre szól, amikor a szerző azt akarja vagy szándékolja, hogy szavai valamiféle, a nyelvben megengedett jelentéstartományon túli vagy azzal egyenesen ellentétes üzenetet hordozzanak. Tegyük fel, példának okáért, hogy én tévesen azt hiszem, a *hoi polloi* kifejezés az arisztokráciát jelenti, és nem a köznépet, majd azt írom valakiről, hogy „ő is a *hoi polloi*hoz tartozik”. Bár azt szerettem volna állítani, hogy az illető született arisztokrata, a szöveg szándékom ellenére mást jelent. A hasonló esetek könnyen azt a látszatot kelthetik, hogy csak az számít, amit a szövegszerű megnyilatkozás jelent, nem pedig az, amit az író vagy a beszélő mondani akar általa. Az említett példában nem vitás, hogy a szójelentések és a nyelvtani szabályok maguk alá gyűrik a jelentés meghatározásának szerzői szándékát. Ha felidézzük magunkban, mennyire hétköznapi eset, hogy valaki mást mond vagy ír, mint amit akar, legyen az „freudi elszólás”, nyelvbotlás vagy hasonló alakú szavak összekeverése – láthatjuk, milyen sokféle módon tévedhetünk a nyelv használata közben tudatlanság, figyelmetlenség, pszicholó-

giai interferencia vagy elfojtott vágyaink miatt. Ezekben az esetekben egyértelmű, hogy a jelentés nem azonos vagy éppen ellentétes a beszélő szándékával.

Sokan arra a következtetésre jutottak, hogy ha ezekben a tévesztéses esetekben a jelentés nem függ a beszélő szándékától, akkor sohasem függ tőle. Mivel az említett példákban úgy tűnik, maga a nyelv határozza meg a jelentést, függetlenül a beszélő vagy író szándékától (sőt esetleg épp e szándék ellenére), csábító gondolat, hogy a nyelvet tegyük meg a szöveg jelentésének egyetlen forrásává.

Igen ám, de amíg a nyelv szabályai és a szavak jelentéstartományá határt szabnak annak, mi mindent jelenthet egy szöveg, általában nem kötik meg teljesen a szöveg jelentését a sokféle lehetőségén belül. Ha ezt a gondolatot észben tartjuk, rájöhettünk, hol a hiba az előbbi gondolatmenetben. Tévesen általánosít a nyelvbontás ritka esetéből (amikor a szavakkal azt akarjuk mondani, amit egyszerűen nem jelentenek) a mindennapos esetre, amikor is a szavakkal olyan üzenetet közlünk, amelyet a szavak meg is engednek. Igaz, hogy a szavak jelentései behatárolják, mit mondhatok velük (azaz: hogyan kommunikálhatok sikeresen), sőt meg is akadályozhatják, hogy olyan üzenetet továbbítsak, amely túllépi e határokat, ez azonban még egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem én dönteném el, milyen jelentésük van a szavaknak a megengedett lehetőségeken belül. Hasonlóképpen a sakkjáték szabályai is tiltanak bizonyos lépéseket, azt azonban nem a szabályok, hanem én döntöm el, hogy a megengedett lépések közül melyiket húzom meg. Aki azt kérdezi: vajon a nyelv szabályai (beleértve a szójelentéseket is) vagy a nyelv használói határozzák meg a szövegek jelentését, az csak zavart okozó hamis alternatívát állít fel. Csak kicsit kell belegondolnunk, hogy világos legyen a válasz: mindketten, ám mindkettő más és más módon – ráadásul e különböző utak módok általában nem kerülnek összeütközésbe egymással.

Lehetőségnek hívják szándékaink egyik szülőjét, a másikat vak vágyakozásnak. Mivel a szándék nem más, mint vágy és elvárás keveréke, az ember akarhatja ugyan megcselekedni a lehetetlent, ez mégsem fog szándékában állni. *Akarhatok* én egyszerre két helyen lenni, de ugyanez mint *szándék* már értelmetlen volna. Maga a nyelv is behatárolja, mi az, amit a nyelvhasználó közölni szándékozhat, különféle nyelvi eszközök felhasználásával. Hiába azonban a közvetíteni kívánt jelentés továbbításához adott kifejezőmódok sokfélesége és a kifejezőmódokhoz kapcsolódó sokféle jelentés, hétköznapi esetekben mégis a nyelvhasználó (a szerző) dönti el, milyen kifejezőmódot használ, s mit közöl vele. Akárcsak a többi kifejezőeszköz, a nyelv is számos lehetőséget kínál, és nem kevés korlátot állít fel, ami nem csupán szándékaink megvalósításának stratégiáját alakítja, de bizonyos fokig magukat a szándékokat is – ám korántsem oly módon, hogy igazolva látnánk a „maga a nyelv s nem az egyén a szöveg szerzője” posztmodern elképzelését.¹⁰

Amikor egy szöveg jelentését értelmezzük, általában valami sajátosabbra vagyunk kíváncsiak, mint amit az összes lehetséges olvasat a nyelv szabályai szerint megenged. Ezt E. D. Hirsch is hangsúlyozza *ÉRVÉNYESÉG ÉS ÉRTELMEZÉS* (1967) című tanulmányában, amely hatásos védelmezője a szerzőközéppontú értelmezésnek az új kritikusok támadásaival szemben. Hirsch szerint vissza kell térnünk a szerzői szándék vizsgálatához, ha érvényes értelmezésre törekszünk, amely annyiban „érvényes”, amennyiben méltán mondhatja, hogy igazabb a többi, vele versengő értelmezésnél. Hirsch fő gondolatmenete szerint csak a szerzői szándékra történő hivatkozás ad értelmet két alapvető és kívánatos fogalomnak: *a szöveg határozott jelentésének és az értelmezés érvényességének*. Hirsch visszautasít minden olyan hermeneutikai elméletet, mely

szerint a szöveg jelentése azonos azzal, amennyit az olvasó megért belőle – főleg azért, mert bármely szövegnek lehet több olvasója (általában van is), és senki sem lesz képes eldönteni, sokuk közül kié az érvényes olvasat.

Az efféle viták persze súlyukat veszítik egy olyan posztmodern összefüggésben, amely, miközben dekonstruálja a szerző fogalmát, „a szöveg egyetlen határozott jelentése és érvényes értelmezése” gondolatával is el akar bánni, s helyette inkább a mellett a nézet mellett teszi le a garast, hogy a szöveg szabad folyást enged a lehetséges olvasatok végtelen sokaságának, s ezek mindegyikét megengedhetőnek, sőt támogatandónak tartja.

Ha, Hirschsel ellentétben, hermeneutikai buzgalmunkban nem kívánjuk is rögtön a szöveg egyetlen érvényes olvasatát meglelni, azért mégis jó volna, ha megszabadulhatnánk annak a tömérdek lehetséges olvasatnak a nagy részétől, amelyet a nyelv szabályai és a szöveg szavai megengednek; sőt lehetőleg az olvasók által létrehozott értelmezések zömétől is. Hirsch megkísérli újraéleszteni a szerzőközpontú hermeneutikát – ezzel azonban nem győz meg bennünket, lévén, hogy gondolatmenete kikerüli azt a problémát, kívánatos-e fenntartanunk a kizárólagos érvényességű értelmezés fogalmát. Hirsch munkája mégis cselekvésre készítet: arra tanít, hogy – akár burkoltan, akár kimondva vannak jelen a munkákban – nem dolgozhatunk elvek nélkül, mert emez elvek talaján érvényesíthetjük szellemi vonzalmainkat, s elveink igazolhatják azt a gyakorlatot, hogy elvetjük a szöveg sok olyan jelentését, amelyet a nyelv szabályai megengednének (sőt elvetjük a felszínre kerülő értelmezések nagy részét is).

A szerző halála – korai még a gyászjelentés?

Amikor ugyanez a gondolat – mármint hogy a szerző szándékát figyelmen kívül kell hagyni a szöveg értelmezésekor – a francia nyelvű posztstrukturalisták köreiből bukkan fel, mintha feledésbe merülnének az új kritikusok előmunkálatai, vagy csak avégből említik meg őket, hogy leszögezzék: nem igaz, amit mások „a szerző halála” és az „*intentional fallacy*” gondolata közötti feltűnő hasonlatosságról állítanak. Roland Barthes például azzal a – látszólag teljesen képtelen és megmagyarázatlan – kijelentéssel kezdi A SZERZŐ HALÁLA című tanulmányát, hogy az új kritikusok mindössze megfékeztek a szerző lebegését. Foucault említést sem tesz az új kritikáról MI A SZERZŐ? című tanulmányában, igaz, Barthes-ról se szól egy szót sem.¹¹ A feltűnő hallgatás és tagadás jelzi, hogy működik „a hatás okozta szorongás”, ahogy Harold Bloom nevezte a jelenséget. Barthes és Foucault készséggel elismeri, hogy léteztek más elődjek – zömmel méltán elfeledett, francia nyelvű szerzőket és elméletalkotókat említenek –, sokkal kevésbé nagylelkűek azonban rivális kortársaikkal, főképp, ha nem a francia kultúrkörbe tartoznak. Mi több, mivel Barthes is, Foucault is fenntartja, hogy a szerző halála – vagyis a szerzőség hagyományos felfogásának elutasítása – nagyrészt már befejezett tény, kénytelenek nemcsak beismerni, de hirdetni is, hogy léteznek előfutáraik és kortársaik, akik egyetértene velük, s akiknek írásai példaként említhetők.

Foucault nyíltan összehasonlítja a halott szerző tézisét Nietzsche kijelentésével az IMIGYEN SZÓLA ZARATHUSTRÁ-ból: „*Isten halott!*”. De valóban összemérhető a két halálhír? Nietzsche még hitelesen mondhatta, hogy az ő korában a hagyományos istenhít többé-kevésbé halott, legalábbis az iskolázott európai népezzég körében. Meg se fordult a fejében, hogy vitába szálljon a hagyományos nézetekkel, ugyanis ezek halálát ekkor már jószerivel *fait accompli*nak lehetett tekinteni. Azt könnyű elfogadni, hogy a hagyományos vallásos hit Nietzsche idejében nagyjából már kihalt, az azonban feltű-

nően nem igaz, hogy a legtöbb ember – köztük a legtanultabb, literátus réteg – ma már úgy vélné, hogy a szöveget nem a szerzője írja, és hogy a szöveg jelentésének szempontjából közömbös volna, mit is akar mondani a szerző.

Nietzsche tézise Isten haláláról, illetve a szerző halálát bejelentő posztmodern állítás aszimmetriát mutat, s ennek nem pusztán történeti jelentősége van. Ahhoz, hogy felhívja a figyelmet egy nagy hagyományú hit általános, bár gyakran letagadott visszaszorulására, Nietzsche nem törődött a hagyományos hit igazolásával vagy cáfolatával, igaz, erre nem is volt szükség. Ezzel szemben azok, akik a szerző halálának doktrínáját hirdetik, olykor azt állítják, hogy ők is valami hasonlót cselekszenek, mint Nietzsche, jöllehet olyan jelentős felfogásbeli revíziót hirdetnek, amely korántsem tekinthető általánosan elfogadottnak. Hiába szereztek tiszteletet parancsoló népszerűséget bizonyos értelmiségi körökben, a többség mégsem így gondolkodik, még az értelmiségiek és szövegértelmezők zöme sem. A szerző halálának posztmodern doktrínáját gyakran teszik közzé gyászjelentésként, valójában azonban halálos ítéletként működik. Akárcsak a többi említett posztmodern posztulátum: a nyelv és a világ természetéről, a nyelv és a világ kapcsolatáról, az értelmezés objektivitásáról stb. szóló hagyományos eszmék halálhíre sem több, mint *vaklárma* – nem nekrológ, hanem véres csatába hívó toborzó. Gyászjelentésként, akárcsak Mark Twain halálhíre, „erősen túlzó”. Ha mégis halálos ítéletnek vagy hadüzenetnek olvassuk, akkor viszont, mint minden súlyos ítélet, indoklásra szorul.

Az írás mint öngyilkosság – „Scribo ergo non sum”

Többen állítják, hogy az írás tevékenysége megsemmisíti az író személyiségét. Barthes például azt mondja, hogy az írás „minden emberi hang, minden származási támpont lerombolása”, s hogy az írás az a „ferde tér, amelyben személyiségünk odavész”. Továbbá „mihelyt egy tényt elmeséltek, tárgy nélküli célok érdekében, s nem azért, hogy közvetlenül hassanak a valóságra, azaz végső soron kikapcsolva minden más funkciót, egyszerűen a szimbólum működtetése végett, létrejön ez az elszakadás: a hang elveszíti eredetét, a szerző belép saját halálába, s elkezdődik az írás”. Foucault még azt is hozzátette, hogy éppen ez az önmegsemmisítés az írás célja.

Barthes arra alapozza a megsemmisülés gondolatát, hogy a szerzőt lehetetlen a mű elbeszélőjének hangjával azonosítani. Igaz, hogy általánosságban nem lehet egy mű elbeszélőjének hangját azzal a személlyel azonosítani, aki a művet írta – ez azonban nem jelenti azt, hogy sohasem azonosíthatjuk a kettőt, sőt még kevésbé jelenti azt, hogy az író személyisége feloldódik, ha nem lehet őt az elbeszélő hangjával azonosítani. A szerző ilyenkor is jelen van mint az elbeszélő hang és az egész mű *forrása*, s ennek semmi köze ahhoz, hogy azonosítható-e a személye a művön belüli elbeszélő hangjával. Ezt még világosabban láthatjuk, ha olyan szövegekre vetünk egy pillantást, amelyekben egyszerűen nincs elbeszélő; ilyen például egy színmű vagy egy filozófiai párbeszéd. Itt aztán nincs jelen az a feltételezés, hogy a szerző (ha van egyáltalán személyisége) azonos volna az elbeszélővel, pedig e munkákról is úgy tartjuk, van szerzőjük, jöllehet a szövegből rendszerint hiányzik a narrátor. Ugyanakkor az a tény, hogy a szerző ritkán azonosítható műve szereplőivel (ha azonosítható egyáltalán), tehát hogy Strindberg valószínűleg a JÚLIA KISASSZONY egyik visszataszító szereplőjével sem azonos *teljesen*, és David Hume sem azonos a PÁRBESZÉDEK A TERMÉSZETES VALLÁSRÓL egyik vitapartnerével sem, semmiféle nehézséget nem okoz annak megállapításában, hogy az említett művek szerzője Strindberg, illetve Hume, és hogy a művekben a szerzőjük fejezi ki magát.

Lehet úgy írni, hogy a szerző nem fedi fel magát közvetlenül az elbeszélő vagy egy szereplő szavain keresztül, de úgy is, hogy felfedi magát. Amikor a szerző nem jelenik meg az elbeszélő vagy egy szereplő képében, akkor sem tűnik el szerzőként. Ha pedig úgy dönt, hogy az elbeszélő hangja őt magát, a szerzőt képviseli, szerzőként akkor is mindig több marad, mint ez az egy hang.

Ráadásul a szerző választási lehetősége, hogy ne a saját hangján beszéljen – Barthes állításával ellentétben – nem a valóságra közvetlenül hatni nem akaró, nem pragmatikus írott elbeszélés kiváltsága. Aki szóban vagy írásban közvetlenül szólítja meg embertársait, nyilván színelhét érzelmet vagy véleményt, csak azért, hogy még nagyobb hatást tegyen közönségére. Ha közvetlenül valakihez beszélnek, például amikor elbeszélést írok, tetszésem szerint kimutathatom, elleplezhetem vagy színelhethetem az érzéseimet és a véleményemet. Ahogy egy szöveg szerzőjét képtelenség következetesen és teljesen mértékben azonosítani a kijelentéseibe foglalt nézetekkel és érzelmi állapottal. S miképpen a közvetlen, pragmatikus indíttatású beszédmódban az eltítkolt vagy színlelt vélemény és érzelem képessége nem jelenti azt, hogy a beszélő elvész a beszédaktus közben, az önkorlátozás és önrejtegetés hasonló lehetőségeiből sem következik, hogy a szerző eltűnne az írás tevékenysége közben.

Így aztán a posztstrukturalisták állításával szemben úgy látszik, a szerző nem vész el írás közben. De még ha elveszne is, az sem erősítené Foucault véleményét, hogy az írás célja az önmegsemmisítés. Egy cselekvés következménye nem feltétlenül jelenti azt, hogy ez volt a cselekvés fő indítéka. Lehet, hogy Foucault valóban e célból ír, mégsem volna szerencsés, ha az egyéniség elvesztésével és a halállal kapcsolatos magántermészetű rögeszméjét általánosítanánk. Ha alaposabban szemügyre vesszük ismételtén kifejezett vágyát, hogy megszabaduljon a saját írásáért viselt felelősségtől, valamint azt a törekvését, hogy felelőtlenségét elméletileg is alátámassza a szerző halálát hirdető doktrínával, olyan általános írói és életstratégia bontakozik ki a szemünk előtt, melyet sem nagyszerűnek, sem követendőnek nem lehet nevezni.

A modern európai filozófia nagyjából egy francia filozófussal, Descartes-tal, illetve az ő nevezetes kijelentésével (*Cogito ergo sum*) kezdődött. A posztmodern kezdetét két francia gondolkodó, Barthes és Foucault jelzi, akik nagyjából a *Scribo ergo non sum* (írok, tehát megszűnök létezni) elvét vallják. A két kijelentést talán így ötvözhetnénk: *Scribo ergo non sum, dummodo ne cogitem* – némileg szabad fordításban: talán úgy tűnik, hogy írás közben megszűnök létezni, de csak akkor, ha nem gondolkodom róla elég alaposan.

A szerző és dublőrje

Feltűnő és gyakori vonása a közelmúltban megjelent és a szerzőség hagyományos felfogását támadó szakirodalomnak az oszd meg (voltagepp: szorozd meg) és uralkodj elve. Ez úgy történik, hogy a szerzőt – a személyt, aki szöveget ír – „feldarabolják”. Lesz belőle egyrészt az a személy, aki szöveget ír, másrészt egy roppant elvont valaki, akit hol „szkriptornak” (*scripteur*, író – Barthes), hol „szerzőnek” (Foucault), alkalmanként „virtuális”, „hipotetikus” vagy „posztulált szerzőnek” neveznek.¹² A különböző nevű elméleti konstrukciók közös vonása, hogy bármit jelentsen is, nem a hétköznapi értelemben vett hús-vér emberre vonatkoznak. A leírások szerint ezeknek a „szerzőknek” nincs olyan élettörténetük és belső életük, amelyet az emberek (köztük a korábban szerzőként nyilvántartott emberek) tudtunkkal mindig is éltek. Ennélfog-

va az írásaik sem efféle személyes élettörténetből és pszichológiai háttérből erednek. Az „írnok”, akivel Barthes helyettesíti a hagyományos, valós személyt, állítólag saját szövegével együtt születik, s nincs élete a szöveg előtt, illetve azon kívül – belső lelki élete sem, amely a szövegben nyerne kifejezést.

Mi az oka, hogy Barthes (és még sokan mások), miután elutasítják a szerző összetett, többdimenziós, metafizikailag telített, hagyományos fogalmát, szükségesnek tartják, hogy valami metafizikailag szegényes kváziszemély konstrukciójával helyettesítsék? A szerző mint valós személy hagyományos fogalmának elutasítása után a következetesség parancsa miatt elvetették a szerzőhöz szorosan kapcsolódó „mű” fogalmát is (a szerző-kézműves által létrehozott műtárgy értelmében). Helyette a „szöveg” mint „nem műtárgy” nehezen felfogható fogalmát vezették be.¹³ Ám az „írnok” indokolatlan és homályos szerepének bevetésével Barthes elárulja magát: neki is kényelmetlen a saját radikális ötlete, hogy úgy bánjon szövegekkel, mintha senki sem írta volna őket.

Foucault más módon határolódik el legradikálisabb gondolataitól. Azt mondja, hogy a „szerző” nem az, aki írja a szöveget, hanem csupán „*egy bizonyos beszédmód egyik funkciója*”, valamiféle ideális konstrukció, amely eszközként szolgál különféle művek közös kategóriába sorolásához (ezeket fogjuk „*egy bizonyos szerző műveinek*” hívni), míg más műveket ki lehet rekeszteni ebből a kategóriából. E célból a nem éppen tipikus „feltételezett szerzők” példájára támaszkodik, olyanokra, akikről valóban kiderült, hogy nem valós személyek, illetve akiknek létezése kérdéses – de közben úgy tesz, mintha ezek jellegzetes, gyakori esetek volnának. „Hermész Triszmegisztozsról” sokáig hitték, hogy egész sor filozófiai szöveg szerzője, később azonban kiderült, hogy az illető nem létező személy, s abból a célból találták ki, hogy szövegek egy csoportját „hermetikus művekként” lehessen osztályozni. Néhányan Homéroszról és Aiszóposzról is hasonlóan vélekednek. Foucault szerint Hermész Triszmegisztozsz esete azt bizonyítja, hogy a szerzőnek nem szükséges valódi személynek lennie, sőt, hogy nem is az. Pedig természetesebb érvelésnek tűnik – Foucault-nak ellentmondva – azt állítani, hogy ha Hermészt tekintem a szövegek szerzőjének, akkor Hermészt egyben a szövegeket író *személynek* is tartom. S ha egyszer nem létezett mint valós személy, nem is ő a szerző. Az esetek döntő többségében úgysis kiderül, hogy akinek a művet tulajdonítjuk – vagyis a szerző – valós személy.

Foucault ragaszkodik ahhoz, hogy *minden esetben* különböztessük meg a szöveg szerzőjét (a nem személyt) a szöveg írójától (aki viszont már személy); annak ellenére, hogy „kettejüknek” szinte mindig azonos a neve. A témához hozzászólók zöme nyomban úgy tekint az általa javasolt kváziszemély konstrukciójára, mint ami radikálisan különbözik az azonos nevű valós személytől, aki a szövegeket írja. Pedig az imigyen felfogott szerző és a valós személy különbségét sokkal ésszerűbben ki lehet fejezni. Goethe, a szerző, csupán egyik nézete Goethének, az embernek, de nem teljesen külön lény. Amikor valakit mint szerzőt tekintünk, nem fogjuk szükségképpen személyiségének minden vonatkozását figyelembe venni – de ettől még személynek fogjuk tartani. A szerző – számos kortárs elméletalkotó elsietett következtetése ellenére – *valódi személy*. A szerző és a személy kapcsolata közismert és egyszerű azonosságprobléma; hiszen bármely dolognál előfordulhat, hogy csak egy bizonyos szempontból vesszük figyelembe, s nem a maga teljességében (vagyis az összes szempont eredőjeként). Freudot például tekinthetem írónak vagy pszichológusnak, de családapának, férjnek, zsidónak vagy osztráknak is, vagy akár egyetlen személynek, aki az összes említett szempontot magában foglalja.

A szerző és az író (a valós személy) hamis szembenállása vezet végül Foucault-t arra, hogy fennen szárnyaló retorikájánál kevésbé radikális megoldást javasoljon. Miután tökéletesen elválasztotta a szerzőt a szöveg írójától, Foucault úgy vezeti be a szerző halálának fogalmát, hogy az íróhoz hozzá sem nyúl – az utóbbi túlélése (bár hallgatólagosan kegyelmet kap) nincs megemlítve Foucault írásaiban. Mivel azonban az a *személy*, aki megírja a szöveget, az író és nem a szerző, Foucault messze zengő bejelentése a szerző haláláról nem jár személyi veszteséggel – mindössze az a helyzet, hogy Foucault elméletében létezik egy taxonomikus megoldás különféle alkotások „egy bizonyos szerző művei” címszó alatt történő összegereblyezésére, ám ez a bizonyos szerző nem hús-vér ember.

A szerző halott. De hever itt egyáltalán holttest? Éljen az író! Amikor elbánunk a személytelen „szerző”-vel, akkor mégiscsak inkább az időt ütjük agyon, semmint az embert. A Foucault-féle új felfogás korántsem olyan nagyszabású, mint ahogy beharangozták. A Mark Twain haláláról szóló hírek erősen túlzók, s nemcsak azért, mert koraiak, hanem azért is, mert Samuel Clemens kicsattanó egészségben hagyják.

Jegyzetek

1. Igaz, hogy a „posztstrukturalizmus” a „posztmodern(izmus)” és a „dekonstrukció” szakkifejezések fogalmi kapcsolódásai és eredete valamelyest eltér, használatukban mégis igen gyakori az átfedés, amikor az esszémben tárgyalt jelenségekre és tézisekre alkalmazzák őket. Ebben az írásban bonyolult, nehézkes és értelmetlen volna árnyalatnyi eltéréseiket felsorolni és tiszteletben tartani. Emiatt most úgy fogom tekinteni e kifejezéseket, mint amelyek nagyjából ugyanazokra a gondolatokra és eljárásokra utalnak.

2. APPEARANCE AND REALITY. Oxford, 1983, 1930, xii.

3. OF GRAMMATOLOGY. Ford. G. C. Spivak. Johns Hopkins Press, Baltimore, Maryland, 1976. 158. (Első kiadás: DE LA GRAMMATOLOGIE. Párizs, 1967.) Egy része magyarul is olvasható: GRAMMATOLÓGIA. Szombathely–Bp., Életünk–Magyar Műhely, 1991.

4. Kant remekművének címe A TISZTA ÉSZ KRITIKÁJA. 1781-ben adták ki, második, bővített kiadásának dátuma 1787.

5. Amikor azt kutatjuk, mi tesz népszerűvé vagy taszítóvá egy gondolatot – függetlenül a mellette vagy ellene szóló érvektől és bizonyítékoktól –, valójában Nietzsche és Freud nyomdokain járunk. Nietzsche, aki mélyen

hitt abban, hogy az efféle nem evidens szempontok döntő szerepet játszanak az egyén filozófiai meggyőződésében, ideje egy részét e kérdés kutatásának szentelte. Jól mutatják ezt a pesszimizmusról szóló részek A TRAGÉDIA SZÜLETÉSÉ-ben (1872), s különösen a második kiadás előszava (KÍSÉRLET ÖNKRITIKÁRA, 1886), valamint A TRAGÉDIA SZÜLETÉSÉ-ről szóló rész az ECCE HOMÓ-ban (1888). Idevág még a különféle erkölcsi értékrendekről írott elemzés AZ ERKÖLCS GENEALÓGIÁJA című művében (1886). Freud hasonló megközelítésben elemezte az erős és jóindulatú istenségbe vetett hit pszichológiai hozadékát az EGY ILLÚZIÓ JÖVŐJE (1927) című írásában. Elemzéseikben föl sem merül a szóban forgó nézetek igazsága vagy hihetősége – inkább a nézetek széles körű elfogadásának bizonyítékokon túli okait kutatják (a megfelelő bizonyítékok hiányában is).

6. A szöveg fogalmának és birodalmának partatlan kiterjesztése tökéletesen beleillik az előzőekben említett posztmodern gondolatba, mely szerint nem létezik olyan, a szövegen kívüli valóság, melyet a szöveg leír, illetve amelyre utal. Ha a szöveg az égvilágon semmire nem utal (legfeljebb talán más szövegekre), akkor annak két oka lehet. Vagy az, hogy

a szöveg nem képes sikeresen tükrözni a külső valóságot, vagy az, hogy a szövegen kívül egyszerűen nincs semmi. Amennyiben a posztmodern teoretikusai az utóbbi indoklást tették magukévá, annyiban – implicit módon – azt is vallják, hogy a világ nem áll másból, csak szövegekből. Az a gondolat, hogy a szöveg semmi rajta kívül lévő dologra nem vonatkozik, természetesen vezetett egy másikhoz: hogy a szövegeken kívül nem is létezik semmi. A téma klasszikusnak számító vitája a *Glyph* című folyóiratban zajlott le Jacques Derrida, illetve az amerikai nyelvfilozófus, John Searle között. (Lásd Derrida: SIGNATURE EVENT CONTEXT, *Glyph I*, 1977, 172–197. és Searle, REITERATING THE DIFFERENCES: A REPLY TO DERRIDA, 108–208.) (Ismertetését és részleteit l. a *Helikon* 1994. 2. számában.)

7. Roland Barthes: THE PLEASURES OF THE TEXT. New York, 1975. Magyarul: A SZÖVEG ÖRÖME. Osiris, 1996.

8. A kifejezés egy Roland Barthes-tanulmány címéből ered: LA MORT DE L'AUTEUR. *Mantéa* V. 1968. Az írás az itt említett nézetek egyik

legjelentősebb kifejtése. Magyarul A SZÖVEG ÖRÖME című Barthes-kötetben olvasható.

9. W. Wimsatt és M. Beardsley: THE INTENTIONAL FALLACY. *Sewanee Review* 54 (1946).

10. Barthes a LA MORT DE L'AUTEUR-ben egyetértőleg idézi Mallarmét, mint aki szerint „a nyelv cselekszik, nem »én«”. Heideggerről is sűrűn emlegetik, hogy így vélekedett.

11. QU'EST-CE QU'UN AUTEUR? *Bulletin de la Société française de philosophie*, 1969. Magyarul: MI A SZERZŐ? *Világosság*, 1981. júliusi melléklet.

12. A további névjavaslatokhoz lásd Wayne Booth: THE RHETORIC OF FICTION, 1961; Alexander Nehamas: THE POSTULATED AUTHOR, *Critical Inquiry*, 1981; Daniel O. Nathan: IRONY, METAPHOR, AND THE PROBLEM OF INTENTION és Jerrold Levinson: INTENTION AND INTERPRETATION, utóbbi kettő az *Intention and Interpretation* című kötetben, 1992.

13. Lásd Roland Barthes: DE L'ŒUVRE AU TEXT. *Revue Aesthetique* 3, 1971. Magyarul A SZÖVEG ÖRÖME című Barthes-kötetben olvasható.

Tandori Dezső

MILYEN AZ, HA

A „Hashártyaszakadás”
utóhangja

Tudom már, milyen az, ha
valamim alább adja,
nem valami alá,
az sincs már, hogy hová.

Fát nem találok el,
mégis rohanni kell,
ha meg nem tart a lábam,
vagy elébem, alábam

zuhanok, ugyanabba
a sár-roncs-fű alakba,
aztán a flaszteron,
megállj, villamosom!